

CSEPELI GYÖRGY

A mikrohitelzés mint szociálpolitikai innováció – egy kísérleti program¹ eredményei

A magyar szociálpolitikai rendszer diszfunkcionális. Nem segíti a munka világába való visszatérést, s nem enyhíti a munkátlan lét nyomorúságait sem. A szociálpolitikai rendszer számtalan pénzosztó szervezet önfenn-tartása, melyhez igen sok személy statisztál, miközben a személyek maguk igen kevés pénzt kapnak.

A szociálpolitikai rendszert azonban nem könnyű megváltoztatni, s nemcsak azért, mert a szervezeti érdekek a változtatás ellenében hatnak. Nincs elég ötlet, gondolat, javaslat, amely arra inspirálhatná a szociálpolitikai kormányzatot, hogy változtasson a koncepció irányát, tartalmát illetően.

Az Autonómia Alapítvány a Magyar Fejlesztési Bank megbízásából 2009-ben egyedülálló társadalmi kísérletet végzett. A kísérlet célja eredetileg az volt, hogy gyakorlati modellezéssel vizsgáljuk: milyen mikrohitelzési mechanizmusokkal integrálhatóak vissza a gazdasági-társadalmi vérkeringésbe a leszakadó társadalmi csoportok, amelyek a speciális magyar körülmények között lassan szinte a fejlődő országokhoz hasonló, duális jellegű gazdasági társadalmi dezintegrációs helyzetbe kerülnek, és ezzel a hazai felzárkózás egyik fő gátjává válhatnak. Azt igyekeztünk megvizsgálni, hogy miközben sem a nyugat-európai, sem pedig a fejlődő országbeli társadalmi-gazdasági reintegrációs modellek nem alkalmazhatóak a hazai körülmények között, lehet-e mégis ezeknek valamiféle sajátos adaptációját kialakítani. Lehetséges-e a mikrohitelzést olyan alternatívaként használni, hogy az ne csak a fogyasztásra, a pénz azonnal elköltésére vagy a korábban elköltött pénzek pótlására szolgáljon, hanem takarékoskodásra, racionális élettervezésre, befektetésre, vállalkozásra, termelésre is ösztönözzön.

A kísérlet előkészítésére 2008-ban került sor. A Békés megyei településeken végzett feltáró kutatás során kiderült, hogy lennének olyanok, akik a segély típusú, elvárások és kötelezettségek nélkül folyósított, egyszerű cash-transfer alternatívájaként szívesen részt vennének olyan pénzügyi projektekben, melyek révén megszabadulhatnának a segélyfüggőségüktől, és cserében ők és gyermekeik esélyt kapnának az alsó középosztályi létbe való emelkedésre. Sajnos az is kiderült, hogy a magyar jogszabályi környezet szertelen merevsége és rugalmatlansága lehetetlenné teszi, hogy legális úton, az egyén és a társadalom megállapodására támaszkodva, és hosszú távú gazdasági és kulturális stratégiát követve kerüljenek ki a segélyfüggőségből. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy miközben

¹ Kísérleti akció terepkutatás formájában megvalósult program

SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS

a pénzügyi és egyéb szabályozások képtelenül merevek, s így ellehetetlenítik a segélyt kiváltó, egyéni kockázatvállaláson alapuló, s a gazdasági tevékenységet lehetővé tevő állami segítséget (amely egyébként nem kerülne többre, mint a jelenlegi esztelen pénzszozás), a szabályok alatt szabadon tenyészik a nem legális gazdasági tevékenységek egész légiója. Amelyek haszna ugyancsak békésen megfér a sokféle jogcímen folyósított segélyek összességében nem túl nagy, de biztos összegei által elért haszonnal. A kettő együtt él, s az államot a legális és nem legális szféra szent szövetsége láthatóan kevésbé zavarja, mint annak lehetősége, hogy legyen tiszta helyzet, amely a szociálpolitikai célzattal juttatott összegek kifizetését funkcionálisan célozná, lehetőséget nyújtva kiemelkedésre az *underclass* jelenleg reménytelenségre ítélt tagjainak.

A hitelezéssel kapcsolatos, bürokratikus szabályozás természeti kényszerként nehezedett a kísérletezőkre, akik a nehézségek láttán az eredeti elképzeléshez képest szűkített céllal vágtak bele a kísérletbe, 2009. január 1-jétől. A cél immár „csak” annyi volt, hogy a szociológia terminusai szerint az *underclass*-hoz sorolható, hátrányos helyzetű személyek kis létszámú önszervező csoportokat hozzanak létre, amelyek egy-egy mentor vezetésével havi rendszerességgel kisösszegű pénzeket tartalékolnak, majd egy idő után a félretett pénzek fedezetére hiteleket vesznek fel, melyek lehetővé teszik számukra a háztartás aktuálisan felmerülő gondjainak finanszírozását.

Még ennek a szerényen megfogalmazott kísérleti elgondolásnak a megvalósításához is speciális hatósági engedélyre volt szükség, melyet a kísérlet kivitelezői megkaptak. Elindult az *Esélykassza program*.

A program célcsoportjába tartozó személyek a következő jellemzőkkel rendelkeztek:

- szegénység (ha a magyar családokat egy főre eső jövedelem szerint öt részre osztjuk, akkor feltétel volt, hogy a programba kerülő családok az egy főre eső jövedelem szerint ötödök közül a legalsó ötödbe kerüljen),
- uzsorahiteleknek való kiszolgáltatottság lehetősége,
- hosszú távú, állandónak mondható képtelenség a megtakarításra,
- intézményi központoktól való távolság (posta, bank, rendőrség, iskola stb. hiánya),
- sok gyerek a háztartásban.

A fenti kritériumoknak megfelelő célcsoport tagjai inkább romák, mint nem azok. A mentorok többsége szintén roma volt. Ugyanakkor az *Esélykassza program* nem tekinthető roma programnak, amit az jelez, hogy nem romák is bekerülhettek, és be is kerültek a programba.

A csoportokba egyébként korántsem azok kerültek, akik az adott településeken a legszegényebbek voltak. Ez a program azoknak segít, akik segíteni akarnak magukon. A program során a résztvevőknek több hónapos megtakarítási időszakon kellett sikeresen túl jutniuk, amit nem tudott, s nem is akart mindenki vállalni. További szűkítő-szűrő szempont volt, hogy a csoportok tagjainak egymásért felelősséget kellett vállalniuk, ami felfelé nivellálta a csoport tagjait. A csoportba került személyek háztartásainak egyharmadában volt autó (igaz, nem túl értékes). Minden csoporttag önálló ingatlanban lakott, melynek értéke átlagosan 4 millió Ft volt. A ház

és az autó mellett az esélykasszások átlagosan 500 000 Ft értékű vagyonnal rendelkeztek. Mindehhez átlagosan 1,3 M Ft-os adósság társult.

A programba került tagok háztartásainak egyharmadában volt olyan kereső, aki rendszeres munkával rendelkezett, de közülük is csak minden negyediknek volt állandó munkahelye. A többiek sem maradtak munka nélkül, de a legális munka világán kívül dolgoztak.

A csoportok tagjainak háztartásai átlagosan havi 120–140 000 Ft közötti bevételekkel rendelkeztek. A bevétel felét a szociális rendszer által folyósított készpénz jelentette. (Amennyiben az aktuális közmunkaprogramokból kapott kvázi munkabérek is a szociális transferek közé soroljuk, úgy ez az arány 80 százalék feletti volt.)

A csoportokat kistelepüléseken szervezték meg. Mindenki mindenkit már korábban is ismert. Ez a körülmény behatárolja a kísérlet tapasztalatainak értékelését, hiszen nyilvánvaló, hogy az *underclass* lét egészen mást jelent városi körülmények között. Ha a kísérletet valaha is folytatni fogják, a kistelepülési feltétel mellett a városi feltételt is meg kell teremteni.

A kísérletbe 8 település került be, melyeket 2008-ban, hosszas terepmunkát követően választottak ki.

A települések és a csoportok a következők voltak:

Helység	Csoportnév	Taglétszám		Legálisan foglalkoztatott	Kilépett
		férfi	nő		
Besence	„Szorgos méhek”	4	5	6	–
Barcs	„Una palt”	2	6	6	–
Lakócsa	„Együtt a holnapért”	3	6	4	1
Zomba	„Lila Akácok”	3	6	5	–
Váralja	„Együtt egymásért”	4	5	5	2
Tolnanémedi	„Együtt a jövőért”	4	2	2	3
Selyeb	„Selyebi asszonyok”	–	8	–	
Nyírpilis	„Fekete Angyalok”	–	6	1	

A csoportalakítás nem ment könnyen. Az érdeklődők nem bíztak egymásban. Nem tett jót a kísérletnek, hogy éppen akkor kezdeményezték, amikor a média figyelmé a piramis-játékokra emlékeztető, csődbement vállalkozásokra irányult. Megtörtént, hogy ellenérdekeltek lebeszéltek a potenciális jelentkezőket a programról.

A csoportokba való bekerülés feltétele volt, hogy leendő tagok kölcsönösen elfogadják egymást. A jelentkezők ennek megfelelően szavaz-

SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS

tak, s aki nem kapta meg a kétharmadot, az nem került be a csoportba. A csoporttagok mindegyikének külön háztartásban kellett élnie. Minden jelentkezőnek ki kellett töltenie egy adatlapot, melynek alapján ki lehetett alakítani a vele kapcsolatos várakozást. Azok kerültek be a csoportba, akik esetében ez a várakozás pozitív volt. A megalakulást követően a csoportok nevet választottak maguknak.

A hitelhez jutás feltétele 5–6 hónapig tart, kötött összegű előtakarékoskodás volt. Bár a feltételek lehetővé tették volna a havi 10 000 Ft-os takarékoskodást, a csoportok a tagonként és havonként 5000 Ft-os összeget választották. A felvehető hitel összege 60 000 Ft volt. Ezt sok érdeklődő túl alacsonynak tartotta, s emiatt nem is jelentkezett a programba.

A mentorok készpénzben gyűjtötték össze a csoporttagok havi befizetéseit, amelyeket saját betétszámlájukról utaltak tovább a program letéti számlájára. A megtakarítások csupán fedezetként szolgáltak. A befizetők megtakarításaikért kamatot kaptak, melynek mértéke évi 6,5 % volt. A kamat összegét minden befizető esetében havonta kiszámolták, s a befizetővel közölték.

A hitelkérelem első lépéseként a hitelkérő a csoport mentorával egyeztetett. Ezt követően a csoport döntött arról, hogy adható-e vagy sem hitel a hitel igénylőjének. A hitelt egy internetes felületen (www.noba.hu) kitölthető űrlapon kellett igényelni. Az internetes felület révén a csoporttagok és a különböző csoportok láthatták egymás hiteligényeit (persze a személyes adataikat nem). A hitelt a Mikrohitel Zrt. utalta át a hitel felvevőjének bankszámlájára. (Ez néhány esetben problémát jelentett az érvényes inkasszó és KHR érintettség miatt.)

A hitelkérelmek jellemzően a lakáskörülmények javításával, a háztartásban adódó váratlan problémák megoldásával, a beiskolázással összefüggésben merültek föl. Két esetben jövedelemnövelés célja állt a hitelkérelem mögött.

Hitelkérelmek céljai

Lakáskörülmények javítása

- Tetőfedés
- Kerítésjavítás
- Fürdőszoba felújítás
- Ablakcsere
- Gipszkartonozás
- Lakásfestés
- Padlószőnyeg lerakása
- Bútorvásárlás

Háztartásban adódó problémák megoldása

- Téli tüzelő beszerzése
- Gáztűzhelycsere
- Kazáncsere
- Hűtőgépcsere
- Mosógépcsere

Jövedelemnövelés

- Benzinmotoros fűkasza vásárlás
- Sertés vásárlás

Beiskolázással kapcsolatos kiadások

A hitelek felhasználását ellenőrizték. Bizonylatokat, számlákat, adásvételi szerződéseket kértek a beszerzésekről, s helyszíni ellenőrzések alkalmával fotók is készültek. Mindössze egyetlen esetben merült föl annak a gyanúja, hogy a hitel felvevői nem a bizonylatoknak megfelelően használták fel a hitelösszeget.

A megtakarításokat hektikusan, olykor többhetes késéssel fizették be, végül ha késve is, de minden csoporttag rendezte az elmaradt megtakarításokat. Ha egy csoporttag nem tudta fizetni a megtakarítást, kilépett a programból.

A csoportok tagjai nemcsak takarékoskodtak, és hiteleztek maguknak, hanem menet közben pénzügyi képzésben is részt vettek. Erre azért volt szükség, mert a csoport tagjai – nem meglepő módon – teljesen tájékozatlanok voltak a pénzügyekben. Hozzátehetjük, hogy tájékozatlanságuk az élet más területeire is kiterjedt. Sajnos egyéb irányú (nevelési, pszichológiai, kulturális, háztartási) képzésben a csoportok tagjai nem részesültek.

A pénzügyi képzés példákön, gyakorlatokon alapult. A képzés a rövid- és hosszú távú célok kijelölésére, a célok elérésére szolgáló tervezésre koncentrált. A módszer az esetek megbeszélésére, a tapasztalatok kicserélésére, az önálló következtetések levonására épített.

A csoportokban komoly viták zajlottak a hitelek igénylésével kapcsolatosan. Vitára adhatott okot a hitelkihelyezés sorrendje, a hitelkérő megbízhatósága. A csoportok megalakulásakor a résztvevők a jelek szerint megengedőbbek voltak, mint a hitel kihelyezésekor. A hiteleket nem lehetett fogyasztási célra felvenni, s azt sem engedték, hogy a hitel révén megkapott összeggel korábbi adósságokat törlesszen a hitel felvevője.

A csoportokat mentorok irányították. A mentorok feladata a csoport ügyeinek intézése, a csoport szervezése, a csoport és a program közötti kapcsolat fenntartása volt.

A program kísérleti jellege szükségessé tette, hogy eredményeinek méréséhez, értékeléséhez kontroll csoportokat is bevonjunk. Ezeknek a csoportoknak a tagjai szociológiai jellemzőik szerint ugyanabba a társadalmi szegmensbe tartoztak, mint a kísérletben részt vevő csoportok tagjai. A kontroll csoportok tagjai körében azonban nem hoztak létre önsegítő csoportokat, szó sem volt mentorálásról, s pénzügyi képzést sem kaptak. A kísérlet kezdetén felmérték a kísérleti és a kontroll csoportok tagjainak pénzügyi attitűdjeit, háztartással kapcsolatos eljárásait, s hasonló felmérésre került sor a kísérleti időszak végeztével is. Az volt a hipotézis, hogy az önsegítő, takarékoskodó, hitelfelvevő, pénzügyi képzésben részesülő, mentorált csoportok tagjai a hasonló hatásoknak ki nem tett csoportok tagjaival szemben pénzügyileg tudatosabbak, gazdasági magatartásukat tekintve racionálisabbak és meggondoltabbak lesznek.

Eredmények

A csoportokban hamar megfogalmazódott az igény, hogy bővüljenek. A bővülést azonban a PSZÁF engedélye nem tette lehetővé.

A program egyik legfontosabb eredménye, hogy a megtakarítás, mint fedezetforma, bevált. A megtakarítások révén megoldódott a fedezeti-ány problémája. Ha a letét helyett betétként gyűjthették volna a megtakarításokat, akkor a felhasználás még eredményesebb lett volna. (A betétgyűjtésre azonban a jogszabályok nem adnak lehetőséget ebben a formában.)

A hiteleket 2010 júliusától helyezték ki folyamatosan. A késői hitelki-helyezésnek az volt az oka, hogy idő kellett a hitel felvevőinek, míg ki-találták, hogy mire kérik a hitelt. Tudatosodott bennük, hogy a hitel célja nem a fogyasztás költségeinek fedezése, hanem a felhalmozás. Hitelt csak a sikeres megtakarítási időszak után vehettek föl. A megtakarítás egy elő-zetes szűrőfunkcióval is bírt, de a résztvevők motivációját is növelte (a hiteltörlesztés összege megegyezik a megtakarítási összeggel).

Néhány hitel-cél (tűzifa, háztartási gépek cseréje) esetében felvetődhet, hogy közel állnak a fogyasztáshoz. A hitel ezekben az esetekben lehetővé tette a megtakarítást, s ilyen értelemben hozzájárul a háztartás pénzügyi egyensúlyának megtartásához. A csoporttagok a korábbi években ezeket a kiadásokat gyorskölcsönökből, vagy uzsorahitelből fedezték, ami később kiadást eredményezett, és hozzá járult a nehezen felszámolható adósságcsapda kialakulásához.

A program indulását, majd a csoportok működését folyamatos kétke-dés jellemezte a célcsoportban. Emiatt sok helyen nem sikerült megalakítani az önsegítő csoportokat. A kétkedés leginkább a hitelnyújtással kapcsolatban merült föl bennük. Az első hitelek kihelyezésével azonban megszűntek az aggályok.

A háztartások kiadásainak összegét és szerkezetét vizsgálva azt tapasztalták, hogy az esélykasszások 2009 során közel 10 százalékkal kevesebbet költöttek, mint a kontrollcsoport tagjai. Mind a programba bekerült, mind a kontroll feltételbe osztott családok körében igen gyakran fordul elő, hogy minden hónapban idő előtt elfogy pénz. Ennek okát a válasz-adók a válsággal, illetve a jellemzően váratlan egészségügyi kiadások fel-merülésével hozta összefüggésbe. Az esélykasszások között azonban 10 százalékkal alacsonyabb volt azok aránya, akik minden hónapban szem-besültek a pénz elfogytának problémájával.

A két csoport közötti különbség még élesebben rajzolódik ki, ha a takarékoskodás önpercepcióját nézzük. Az esélykasszások kevesebbet költöttek, mint a kontrollcsoport tagjai, ráadásul többségük (60%) úgy vélte, hogy még tovább tudná csökkenteni a háztartás kiadásait. A kísérlet kezdetén mindössze a válaszadók harmadára volt jellemző ez a véle-kedés. Az év végére a kontroll csoport körében csökkent azok aránya, akik úgy vélték, hogy kiadásait csökkenthetnék, míg az esélykasszások körében viszont nőtt azok aránya, akik további háztartási kiadáscsök-kentést is elképzelhetőnek tartottak. Az esélykasszások körében maga-sabb volt az összeg, melyet megtakaríthatónak vélték, mint a kontroll csoportban. (Esélykasszások 14 000 Ft, kontrollcsoportosok 11 000 Ft). A

megtakarítási lehetőségek sorában mindkét csoportban az élvezeti cikkeket említették.

A pénzügyi képzés hatásai leginkább a háztartási szintű tervezésben mutatkoztak meg. A kísérlet indításakor a háztartások háromnegyedében volt olyan személy, aki a pénzügyeket kezeli, s csak a családok egyharmada rendelkezett bármiféle havi szintű költségvetési tervvel. A kísérleti időszak végén az esélykasszások körében nőtt azon családok száma, ahol felelőse van a pénzügyeknek (80 százalékról 89 százalékra nőtt az ilyen családok aránya). A kísérlet végén azt láttuk, hogy az esélykasszások kétharmada előre beosztja havi kiadásait, szemben a kontrollcsoportosokkal, ahol a beosztók aránya egynegyede volt és maradt. Bankszámlával minden esélykasszás rendelkezett, a kontrollcsoportosok körében a bankszámla-birtoklás nem vált általánossá, jóllehet a többségnek (78 %) e körben korábban is volt már bankszámlája.

A programban való részvétel pozitívan hatott a résztvevők jövőképeire. A kísérlet kezdetekor a válaszadók 25 százaléka gondolta úgy, hogy a következő év kisebb terhet jelent számukra, mint a megelőző. A kísérletben részt vevők körében az optimista válaszadók aránya 40 százalékra emelkedett, míg a kontrollfeltételbe kerültek körében a 25 százalékos arány nem változott. Az esélykasszás válaszadók 40 százaléka tényleges megtakarításnak tekintette, amit pénzével a program idején tett. A kontroll-feltételbe került válaszadók 22 százaléka jelezte, hogy az azonos időszakban pénz tudott félre tenni.

Az esélykasszások körében a bankok iránt nagyobb bizalommal találoztunk, mint a kontroll-feltételbe kerültek között. A program kezdetén lezajló kérdések alkalmával azt tapasztalták, hogy a válaszadók 27 százaléka tartaná érdemesnek kis összeg felvétele (60 000 Ft) érdekében bankhoz fordulni. Az év végére ez az arány a kontrollcsoportban változatlan maradt, az esélykasszások körében 48 százalékra nőtt.

A két csoport között markáns különbség jelentkezik abban is, hogy milyen mértékben tartják megfelelőnek a saját pénzügyi ismereteiket. A kontroll-feltételbe kerültek kétharmada érezte úgy, hogy pénzügyi tudása elegendő a háztartás vezetéséhez. A maradék egyharmad pedig úgy ítélte meg, hogy pénzügyi tudása ahhoz is elég, hogy vállalkozásba fogjon, önálló gazdálkodásba vágjon bele. Az esélykasszások körében a program végére azok aránya, akik pénzügyi tudásukat a háztartás vezetéséhez elegendőnek tartották, elérte a 83 százalékot. A program kezdetén mindkét csoport tagjait megkérdezték, hogy ha lenne elérhető hitel, akkor vállalkoznának-e vagy sem. A kérdésre a válaszadók 31 százaléka válaszolt igenlően. A programév végén már az esélykasszások 60 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ha kapna hitelt, akkor vállalkozásba kezdene. A kontrollfeltételbe kerültek között a vállalkozni készek aránya csak 13 százalékkal nőtt.

Jegyzet

A kutatási program finanszírozója a Magyar Fejlesztési Bank Zrt. volt. A program teljes költségvetése 29 M Ft volt.

A program előkészítését és lebonyolítását szakértői testület felügyelte,

SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS

melynek tagjai a munkát díjazás nélkül végezték. A szakértői testület tagjai voltak: Ávéd Johanna, Béres Tibor, Csepeli György, Dobrev Klára, Gál Péter, Kardos Anna, Kende Ágnes, Lukács György, Nyirő András, Szomor Éva.

A kontroll-vizsgálatot Kézdi Gábor végezte.